

Masterthesis

De Relatie Tussen Moederlijke Opvoedstress en Internaliserend Gedrag van Kleuters met
Moederlijke Warmte als Mediator

Lotte Harthoorn, 3591271

Universiteit Utrecht

Masteropleiding: Pedagogische Wetenschappen
Masterprogramma: Orthopedagogiek
Begeleider: Dr. M. Verhoeven, J.C.T. (Marjolein)
2de Beoordelaar(s): Dr. Kirsten Buist / Drs. Marike Deutz
Datum van inleveren: 08-06-2015

Voorwoord

Na een jaar hard werken, ligt het eindresultaat van mijn Masterthesis voor u. Ik kijk positief terug op het proces wat hieraan vooraf ging. Om mijn studietijd mooi af te kunnen sluiten, heb ik geprobeerd om zoveel mogelijk uit mezelf te halen. Het gepuzzel om steeds een stap dichterbij het eindresultaat te komen, heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan mijn ontwikkeling tot wetenschapper. Mijn thesisbegeleider Marjolein Verhoeven heeft mij hierin uitgedaagd om een zo mooi mogelijk resultaat neer te zetten. Daarbij gaf zij mij steeds het vertrouwen dat ik op de goede weg was, wat mij erg heeft gemotiveerd. Zonder haar was het eindresultaat niet geworden wat het nu is en ik ben haar dan ook zeer dankbaar voor haar begeleiding! Daarnaast wil ik mijn studiegenoten bedanken met wie ik heb samengewerkt dit jaar, ik ben blij dat ik samen met hen mijn studietijd kon afsluiten. Tot slot wil ik zeker ook de mensen om mij heen bedanken, die mij gedurende de Master Orthopedagogiek hebben ondersteund. Mijn vriend Rens, mijn vriendinnen (in het bijzonder mijn huisgenootjes) en mijn familie hebben mij gemotiveerd maar vooral ook positieve energie gegeven!

Kortom, het schrijven van de Masterthesis was voor mij een proces vol uitdaging en ontwikkeling. Des te blijer ben ik daarom met het eindresultaat. Ik hoop met mijn inzet een bijdrage te hebben kunnen leveren aan het onderzoek naar internaliserende problematiek van kleuters.

Lotte Harthoorn

Samenvatting

Over de totstandkoming van internaliserende problematiek van kleuters is nog relatief weinig bekend. Deze studie richtte zich daarom op risicofactoren voor de ontwikkeling van internaliserend gedrag van kleuters. Centraal stond daarbij de vraag of de relatie tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters wordt gemedieerd door de mate van moederlijke warmte. De participanten betroffen 250 moeders en hun kleuters tussen de 44 en 66 maanden oud. Om de mate van opvoedstress, moederlijke warmte en internaliserend gedrag van het kind te meten, hebben moeders vragenlijsten ingevuld. Uit de onderzoeksresultaten bleek een hogere mate van moederlijke opvoedstress samen te hangen met een hogere mate van internaliserend gedrag van het kind, en een lagere mate van moederlijke warmte. Er werd geen samenhang gevonden tussen moederlijke warmte en internaliserend gedrag van het kind. Daarnaast bleek moederlijke warmte het verband tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters niet te mediëren. Om meer inzicht te verkrijgen in risicofactoren van internaliserende problematiek, is longitudinaal vervolgonderzoek naar het verband tussen opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters gewenst.

Trefwoorden: Internaliserend gedrag, kleuters, moederlijke opvoedstress, moederlijke warmte.

Abstract

Relatively little is known about the development of internalizing problems in preschoolers. The current study therefore focused on risk factors for the development of internalizing behavior of preschoolers. The central question examined was whether the relationship between maternal parenting stress and internalizing behavior of preschoolers is mediated by the degree of maternal warmth. The community sample comprised 250 mothers and their 44 to 66 months old infants. Mothers completed questionnaires to measure the degree of

parenting stress, parental warmth and internalizing behavior of the child. Results indicated that a higher degree of maternal parenting stress was related to a higher degree of internalizing behavior of the child, and a lower degree of maternal warmth. No relation was found between maternal warmth and internalizing behavior of the child. Also, it was found that maternal warmth did not mediate the relationship between maternal parenting stress and internalizing behavior of preschoolers. To gain more insight into risk factors of internalizing problems, longitudinal research into the relation between parenting stress and internalizing behavior of preschool children is warranted.

Keywords: Internalizing behavior, preschoolers, maternal parenting stress, maternal warmth

De Relatie Tussen Moederlijke Opvoedstress en Internaliserend Gedrag van Kleuters met
Moederlijke Warmte als Mediator

Al vanaf jonge leeftijd kunnen kinderen symptomen vertonen van internaliserende problematiek, zoals teruggetrokkenheid en angst (Bayer, Sanson, & Hemphill, 2006; Briggs-Gowan, Carter, Bosson-Hennan, Guyer, & Horwitz, 2006). Veel ouders en professionals gaan er daarbij vanuit dat deze symptomen leeftijdsgebonden zijn en af zullen nemen naarmate kinderen ouder worden. Uit steeds meer studies komt echter naar voren dat internaliserend gedrag van kleuters een risicofactor vormt voor het ontwikkelen van psychopathologie in de kindertijd (Ashford, Smit, Van Lier, Cuijpers, & Koot, 2008; Bayer et al., 2006; Mesman & Koot, 2001) en adolescentie (Bongers, Koot, Van der Ende, & Verhulst, 2003). Over de totstandkoming van internaliserende gedragingen van kleuters is daarentegen nog relatief weinig bekend (Ashford et al., 2008; Mesman, Bongers, & Koot, 2001). Deze studie richt zich daarom op risicofactoren voor de ontwikkeling van internaliserend gedrag van kleuters. Het in kaart brengen van deze risicofactoren kan handvatten bieden voor zowel het identificeren van risicogroepen, als voor preventieve interventies en behandeling. Met behulp van preventieve interventies en behandeling kan mogelijk op een kosteneffectieve wijze internaliserende problematiek op latere leeftijd worden voorkomen.

Internaliserende problematiek is relatief veelvoorkomend, met een geschatte prevalentie van 10 - 15% onder kinderen en adolescenten (Briggs-Gowan et al., 2006; Sawyer et al., 2001). In de kleutertijd omvat internaliserende problematiek met name depressie, teruggetrokkenheid, angst, verlegenheid en somatische klachten (Bayer et al., 2006; Briggs-Gowan et al., 2006). Uit longitudinale studies komt naar voren dat deze symptomen zich relatief stabiel ontwikkelen van de kindertijd (Ashford et al., 2008; Bayer et al., 2006; Mesman & Koot, 2001) tot in de adolescentie (Bongers et al., 2003). Zo bleek uit onderzoek van Mesman en Koot (2001) dat kinderen die op twee- en driejarige leeftijd internaliserende

problematiek vertoonden, driemaal zoveel risico liepen op diezelfde problematiek in de preadolescentie.

Gezien het belang van het identificeren van risicofactoren voor de ontwikkeling van internaliserende problematiek in de kleutertijd, is de laatste jaren meer onderzoek gedaan naar de rol van opvoedstress. Abidin (1992, 1995) definieert opvoedstress als de moeilijkheden die ouders ervaren als gevolg van de eisen die het ouderschap stelt. Hierbij kunnen verschillende componenten worden onderscheiden waar opvoedstress uit voortkomt, waarvan de volgende relevant zijn voor deze studie: 1) ouderlijke stress, 2) disfunctionele interacties tussen ouder en kind, en 3) nadelige kindfactoren. Ouderlijke stress komt voort uit de beleving van ouders niet competent te zijn in het ouderschap, een gebrek aan sociale steun, vrijheidsbeperkingen als gevolg van het ouderschap en de aanwezigheid van depressie. Het tweede component verwijst naar percepties en gevoelens van ouders, gebaseerd op de interacties met het kind. Hierbij gaat het om de mate van voldoening die ouders uit de interacties halen en de mate waarin kinderen voldoen aan de verwachtingen van hun ouders. Nadelige kindfactoren zijn kenmerken van het kind die in de beleving van ouders de opvoeding bemoeilijken, zoals een moeilijk temperament of veeleisendheid (Abidin, 1992, 1995).

Opvoedstress blijkt samen te hangen met internaliserende problematiek van kleuters (Anthony et al., 2005; Costa, Weems, Pellerin, Dalton, 2006; Pahl, Barrett, Gulo, 2012). Zo vertonen vier- tot zesjarige kinderen meer angstsymptomen wanneer hun moeders een hogere mate van opvoedstress ervaren (Pahl et al, 2012). Daarnaast vonden Anthony en collega's (2005) een verband tussen opvoedstress en internaliserend gedrag van kinderen in de kleuterklas. Hierbij rapporteerden leerkrachten een hogere mate van internaliserend gedrag van het kind in de klas, wanneer ouders een hogere mate van opvoedstress rapporteerden.

Als verklaring voor het verband tussen opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters, komt in de literatuur het gedrag van ouders naar voren als mogelijke mediator.

Opvoedstress lijkt een negatieve uitwerking te hebben op ouderlijk gedrag (Anthony et al., 2005; Bayer et al., 2006; Crnic, Gaze, & Hoffman, 2005). Dit gedrag kan zich onder andere uiten in de vorm van negatieve disciplineren, overbeschermend gedrag en een gebrek aan warmte (Bayer et al., 2006). In de huidige studie zal de focus op ouderlijke warmte liggen. Warmte omvat de mate van responsiviteit, sensitiviteit en affectie die ouders hun kind tonen (Verhoeven, Van Baar, Deković, & Bodden, 2010). Dit houdt in dat warme ouders de signalen en behoeften van hun kind herkennen (sensitiviteit), hier op een adequate manier op reageren (responsiviteit), en liefde en intimiteit uiten aan hun kind (affectie). Ouders kunnen als gevolg van opvoedstress negatieve percepties ontwikkelen over zowel hun ouderlijk functioneren als over hun kind, waardoor zij mogelijk niet meer in staat zijn om op een warme manier op het kind te reageren (Abidin, 1992). Verschillende studies laten inderdaad zien dat moeders minder warmte tonen naarmate zij meer opvoedstress ervaren (Assel et al., 2002; Bayer et al., 2006; Bayer, Sanson, & Hemphill, 2009).

Ouderlijke warmte blijkt bij te dragen aan de emotionele ontwikkeling van kinderen (Cicchetti & Toth, 1998; Laible & Thompson, 2007). Door een responsieve en sensitieve houding van ouders leert het kind effectieve strategieën om te kunnen omgaan met negatieve emoties (Davidov & Grusec, 2006). Dit leerproces vindt plaats middels ouderlijke modeling en coaching, waarbij ouders hun kind mogelijkheden en ondersteuning bieden om te leren omgaan met emoties (Davidov & Grusec, 2006; Schmeets & van Reekum, 2009). Een gebrek aan ouderlijke warmte zou dus de ontwikkeling van emotieregulatie van kinderen kunnen verstoren. Kenmerkend voor kinderen met internaliserende problematiek is dat zij moeite hebben met het reguleren van hun emoties (Begeer & Albrecht, 2011). Deze kinderen kunnen bij het ervaren van emoties minder gebruik maken van strategieën die gericht zijn op het herstellen van heftige emoties. Op basis van deze bevindingen kan worden gesuggereerd dat een gebrek aan ouderlijke warmte samenhangt met de ontwikkeling van internaliserende

problematiek van kleuters. Uit meerdere studies lijkt een gebrek aan ouderlijke warmte inderdaad een voorspeller te zijn van internaliserende problematiek bij kleuters (Bayer et al., 2006; Bayer et al., 2009; Yap en Jorm, 2015). Zo vonden Bayer en collega's (2009) in hun longitudinale studie dat de kans op het ontstaan van internaliserende symptomen bij vierjarige kinderen sterk toeneemt door een gebrek aan ouderlijke warmte. Er zijn echter ook enkele studies die benadrukken dat het verband tussen ouderlijke warmte en internaliserende gedragingen van kinderen zwak is (McLeod, Weisz, & Wood, 2007; Yap & Jorm, 2015). Uit de meta-analyse van Yap en Jorm (2015) bleek dat slechts een zeer klein aandeel van de variantie van internaliserende problematiek van kinderen werd verklaard door ouderlijke warmte.

De huidige studie richt zich op risicofactoren voor de ontwikkeling van internaliserend gedrag van kleuters. De hoofdvraag die daarbij centraal staat is of de relatie tussen opvoedstress van moeders en internaliserend gedrag van kleuters wordt gemedieerd door de mate van moederlijke warmte. Op basis van bovenstaande bevindingen wordt verwacht dat moeders die in meerdere mate opvoedstress ervaren minder warmte uiten naar hun kind, wat tot meer internaliserend gedrag van kleuters leidt. Aangezien uit de literatuur naar voren komt dat opleidingsniveau van de moeder zowel moederlijke opvoedstress (Cooper, McLanahan, Meadows, & Brooks-Gunn, 2009) als probleemgedrag (Bronfenbrenner & Morris, 2006) kan beïnvloeden, zal voor deze variabele worden gecontroleerd.

Methode

Participanten

De participanten van dit onderzoek betroffen 250 moeders en hun kleuters. De kleuters (48,6% jongens) waren tussen de 44 en 66 maanden oud ($M = 57.43$, $SD = 5.76$). De leeftijd van de moeders lag tussen de 26 en 48 jaar ($M = 36.57$, $SD = 4.04$). Alle moeders waren getrouwd of samenwonend. Het aantal kinderen per gezin varieerde van 1 tot 5 kinderen; in

de meeste gezinnen (58,5%) maakten twee kinderen deel uit van het gezin. Het opleidingsniveau van de moeders varieerde van laag (1 = geen enkele opleiding voltooid) tot hoog (6 = universiteit, master of doctor), waarbij met een percentage van 66,4% de meeste moeders tenminste een HBO opleiding of Universitaire bachelor hadden afgerond. Met een percentage van 98,6 % was de nationaliteit van de moeders overwegend Nederlands; alle kleuters waren autochtoon.

In vergelijking met de Nederlandse populatie, is het opleidingsniveau van de onderzoeksparticipanten hoger dan het opleidingsniveau van de Nederlandse populatie (Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS], 2013). Aangezien de Nederlandse populatie voor 78,6% uit autochtonen bestaat (CBS, 2014), is daarnaast het percentage autochtonen binnen deze studie hoger dan de Nederlandse populatie.

Procedure

De ouders zijn geworven via kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en kleuterscholen. Studenten van de Universiteit Utrecht hebben ouders geïnformeerd middels een brief waarmee zij zich vrijwillig konden aanmelden voor onderzoeksdeelname. Na aanmelding hebben ouders vragenlijsten thuisgestuurd gekregen die zij vervolgens voor één kind hebben ingevuld. Zij werden verzocht de ingevulde vragenlijsten binnen twee weken terug te sturen.

Meetinstrumenten

Internaliserend gedrag. Om het internaliserend gedrag van het kind te meten, hebben moeders de breedbandschaal ‘Internaliserende problematiek’ van de Child Behavior CheckList 1,5-5 jaar (CBCL; Verhulst, Koot, Akkerhuis, & Veerman, 1990) ingevuld. Deze schaal bestaat uit 36 items, en meet de volgende aspecten van internaliserend gedrag: emotioneel reagerend, angstig en depressief, teruggetrokken, lichamelijke klachten. Een voorbeelditem is: *“Teruggetrokken, gaat niet met anderen om.”* Moeders werden gevraagd in hoeverre een item nu of in de afgelopen twee maanden paste bij hun kind. Hierbij waren drie

antwoordmogelijkheden mogelijk, 0 (*helemaal niet*), 1 (*een beetje of soms*) of 2 (*duidelijk of vaak*). Voor de interpretatie van de uitkomsten zijn de scores omgerekend tot gemiddelden. Daarbij betekent een hogere score op de schaal dat er bij het kind in meerdere mate sprake is van internaliserende problematiek. De Cronbach's alpha van de schaal betrof in deze studie .81, wat een hoge mate van betrouwbaarheid indiceert (Field, 2009).

Opvoedstress. Het construct opvoedstress is gemeten aan de hand van de Nijmeegse Ouder Stress Index- Korte versie (NOSIK; Brock, Vermulst, Gerris, & Abidin, 1992). De NOSIK bevat 25 items die kunnen worden beantwoord op een schaal van zes punten, variërend van 1 (*helemaal mee oneens*) tot 6 (*helemaal mee eens*). Een voorbeelditem is de volgende: "*Het ouderschap over dit kind is moeilijker dan ik dacht dat het zou zijn.*" De scores zijn omgerekend tot gemiddelden, waarbij een hoge score indiceert dat de ouder in hoge mate opvoedstress ervaart. De Cronbach's alpha van de NOSIK betrof .90, wat duidt op een hoge mate van betrouwbaarheid (Field, 2009).

Warmte. Voor het meten van moederlijke warmte is de schaal 'Warmte/ondersteuning' van de Comprehensive Early Childhood Parenting Questionnaire (CECPAQ; Verhoeven et al., 2010) afgenomen. Deze schaal wordt gevormd door de subschalen Sensitiviteit, Responsiviteit en Affectie, elk bestaande uit 5 items. Een voorbeelditem van de subschaal Sensitiviteit is: "*Ik weet heel goed wat mijn kind wil of voelt.*" Van de subschaal Responsiviteit is het volgende item een voorbeeld: "*Als mijn kind bang is, lukt het mij hem/haar gerust te stellen.*" Een voorbeelditem van de subschaal Affectie betreft: "*Ik vertel mijn kind dat hij/zij mij gelukkig maakt.*" Per item konden moeders de frequentie aangeven waarmee zij ondersteunend gedrag tonen, oplopend van 1 (*nooit*) tot 6 (*altijd*). Voor de interpretatie zijn de 15 items omgerekend tot gemiddelden. Hierbij indiceert een hoge score dat een ouder in hoge mate warmte toont aan het kind. Deze schaal had met een Cronbach's alpha van .87 een hoge mate van betrouwbaarheid (Field, 2009).

Data analyse

Om het mediërende effect van moederlijke warmte op het verband tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag te meten, is gebruik gemaakt van de INDIRECT SPSS macro van Preacher en Hayes (2008). Deze methode berekent de regressiecoëfficiënten in ongestandaardiseerde vorm en maakt daarnaast gebruik van bias gecorrigeerde bootstrapping. Hierbij wordt een groot aantal steekproeven getrokken uit de bestaande dataset, waarbij vervolgens in elke steekproef het indirecte effect wordt geschat (Preacher & Hayes, 2008). Deze methode kent een aantal voordelen ten opzichte van andere methoden. Zo hoeft niet te worden voldaan aan de assumptie van normaliteit van de steekproefverdeling en heeft deze methode daarnaast meer statistische power (Hayes & Scharkow, 2013). Aangezien statistische power de kans vergoot dat de onderzoekmethode een daadwerkelijk effect zal herkennen (Gravetter & Wallnau, 2009), verhoogt dit de validiteit van deze studie. Binnen deze studie betreft moederlijke opvoedstress de onafhankelijke variabele, internaliserend gedrag van kleuters de afhankelijke variabele en moederlijke warmte de mediator. Opleidingsniveau is aan het model toegevoegd als controlevariabele. De analyses zijn gemaakt op basis van 5000 bootstrapsteekproeven met een betrouwbaarheidsinterval van 95%. Als het bias gecorrigeerde betrouwbaarheidsinterval niet de nul bevat, duidt dit op een significant indirect effect.

Resultaten

Beschrijvende statistieken en correlaties

De gemiddelden en standaarddeviaties van de variabelen zijn weergegeven in Tabel 1. Moeders rapporteren met een gemiddelde van $M = .18$ op een schaal van 0 tot 2 zeer weinig internaliserend gedrag van hun kleuters. Ook rapporteren zij een lage mate van opvoedstress, met een gemiddelde van $M = 1.76$ op een schaal van 1 tot 6. Op moederlijke warmte scoren de moeders relatief hoog, met een gemiddelde score van $M = 4.97$ op een schaal van 1 tot 6.

Ook de correlaties tussen de verschillende variabelen zijn weergegeven in Tabel 1. Internaliserend gedrag van kleuters blijkt significant positief gerelateerd aan moederlijke opvoedstress, en significant negatief gerelateerd aan moederlijke warmte. Dit betekent dat moeders die een hogere mate van internaliserend gedrag van hun kleuters rapporteren, een hogere score behalen op opvoedstress en een lagere score op warmte. Daarnaast is moederlijke opvoedstress significant negatief gerelateerd aan moederlijke warmte. Dit houdt in dat moeders die een hogere mate van opvoedstress scoren, lager scoren op warmte. Opleidingsniveau is alleen significant gerelateerd aan moederlijke opvoedstress, waarbij er sprake is van een positieve correlatie; een hoger opleidingsniveau van moeders gaat samen met een hogere score op opvoedstress.

Tabel 1

Gemiddelden, Standaarddeviaties en Correlaties tussen Internaliserend Gedrag van het Kind, Opvoedstress, Warmte en Opleidingsniveau (N = 250)

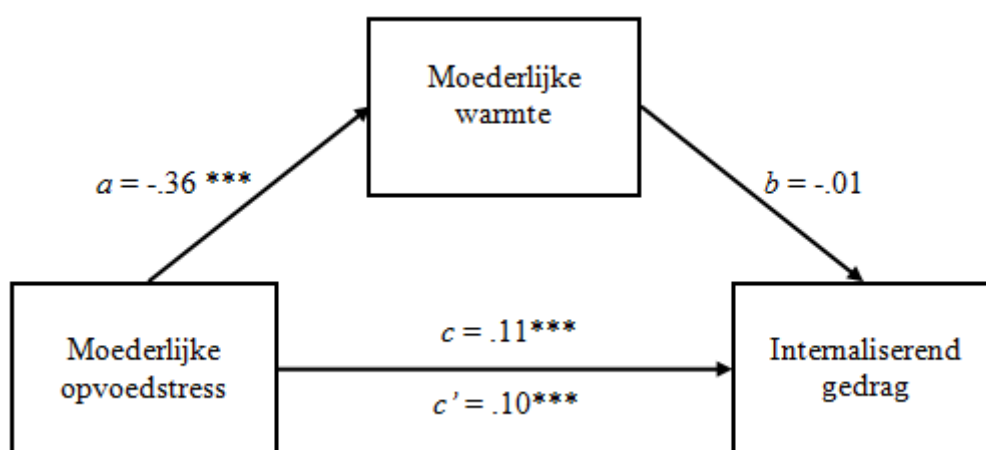
	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4
1. Internaliserend gedrag	.18	.14	-			
2. Moederlijke opvoedstress	1.76	.54	.40**	-		
3. Moederlijke warmte	4.97	.45	-.20**	-.44**	-	
4. Opleidingsniveau ¹	-	-	-.04	.11*	-.10	-

Noot. ¹ Aangezien opleidingsniveau van ordinaal meetniveau is, kan voor deze variabele geen gemiddelde en standaarddeviatie worden berekend.

* $p < .05$, ** $p < .01$.

Mediatie-analyse

Het model waarin de variabelen opvoedstress en warmte zijn toegevoegd, verklaart 17% van de variantie in internaliserend gedrag van kleuters, $R^2 = .17$, $F(3, 242) = 15.94$, $p < .001$. De INDIRECT macro verwijderd participanten met missende waardes op een van de variabelen, waardoor de analyses zijn uitgevoerd over $N = 246$. Het mediatiemodel is in Figuur 1 weergegeven. Het totale effect van moederlijke opvoedstress op internaliserend gedrag van kleuters (pad c) blijkt significant positief, $b = .11$, $t(242) = 6.88$, $p < .001$. Dit betekent dat een hogere mate van moederlijke opvoedstress samenhangt met een hogere mate van internaliserend gedrag van het kind. Vervolgens zijn de effecten berekend tussen moederlijke opvoedstress en moederlijke warmte (pad a), en tussen moederlijke warmte en internaliserend gedrag van kleuters (pad b). Er is een significante, negatieve relatie gevonden tussen moederlijke opvoedstress en moederlijke warmte, $b = -.36$, $t(242) = -7.52$, $p < .001$, wat betekent dat een hogere mate van moederlijke opvoedstress samengaat met een lagere mate van moederlijke warmte. Er blijkt geen significant effect te bestaan van moederlijke warmte op internaliserend gedrag van kleuters, $b = -.01$, $t(242) = -.53$, $p = .60$.

Figuur 1. Het totale, directe en indirecte effect van moederlijke opvoedstress op internaliserend gedrag via moederlijke warmte.

*** $p < .001$.

Vervolgens is het directe effect berekend van moederlijke opvoedstress op internaliserend gedrag van kleuters, met moederlijke warmte als mediator (pad c'). Hieruit blijkt dat het verband tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag significant blijft wanneer de mediator moederlijke warmte aan het model wordt toegevoegd, $b = .10$, $t(242) = 5.96$, $p < .001$. Dit suggereert dat het verband tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag van het kind niet wordt gemedieerd door moederlijke warmte.

Deze bevinding is gecontroleerd middels de bootstrapresultaten van het indirecte effect (Preacher & Hayes, 2008). De uitkomsten indiceren dat er geen significant indirect effect is, met een puntschatting van $< .001$ ($SE = .01$), 95% CI $[-.01, .02]$. Deze resultaten bevestigen daarmee dat moederlijke warmte de relatie tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag niet medieert.

Discussie en conclusie

Het doel van deze studie was om meer inzicht te verkrijgen in risicofactoren van internaliserend gedrag van kleuters. Het in kaart brengen van risicofactoren kan handvatten bieden voor zowel het identificeren van risicogroepen, als voor preventieve interventie en behandeling. Centraal in deze studie stond de vraag of de relatie tussen opvoedstress van moeders en internaliserend gedrag van kleuters wordt gemedieerd door de mate van moederlijke warmte.

Zoals verwacht bleek moederlijke opvoedstress significant samen te hangen met zowel internaliserend gedrag als moederlijke warmte. Tegen de verwachting in werd echter geen samenhang gevonden tussen moederlijke warmte en internaliserend gedrag van het kind. Ook bleek moederlijke warmte het verband tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters niet te mediëren.

Een hogere mate van moederlijke stress bleek samen te hangen met een hogere mate van internaliserend gedrag van het kind. Deze studiebevinding sluit daarmee aan bij de

literatuur, waarin opvoedstress als voorspeller van internaliserende problematiek van kleuters naar voren komt (Anthony et al., 2005; Costa et al., 2006; Crnic et al., 2005; Pahl et al., 2012). Daarnaast bleek een hogere mate van moederlijke opvoedstress een lagere mate van moederlijke warmte te voorspellen. Ook dit komt overeen met de literatuur, waaruit blijkt dat moeders die meer opvoedstress ervaren minder warmte tonen aan hun kind (Assel et al., 2002; Bayer et al., 2006; Bayer et al., 2009). Deze bevindingen sluiten aan bij de theorie van Abidin (1992), die stelt dat ouders als gevolg van opvoedstress negatieve percepties kunnen ontwikkelen over zowel hun ouderlijk functioneren als over hun kind. Volgens Abidin (1992) zijn zij hierdoor niet meer in staat om op een warme manier op het kind te reageren.

In tegenstelling tot de verwachting, werd er geen relatie gevonden tussen moederlijke warmte en internaliserend gedrag van kleuters. Ook eerdere studies hebben het verband tussen warmte van ouders en internaliserende problematiek van kinderen in twijfel getrokken; slechts een zeer klein aandeel (1 – 3%) van de variantie van internaliserende problematiek van kinderen werd in deze studies verklaard door ouderlijke warmte (McLeod, Weisz, & Wood, 2007; Yap & Jorm, 2015). Wel lijkt het verhogen van moederlijke warmte middels preventieve interventie bij te dragen aan een afname van internaliserende problematiek van kinderen (Zhou, Sandler, Millsap, Wolchik, & Dawson-McClure, 2008). Mogelijk speelt daarom de interactie tussen ouderlijke warmte en andere factoren, zoals ouderlijke controle, een belangrijke rol in de ontwikkeling van internaliserend gedrag (Yap & Jorm, 2015).

Moederlijke warmte bleek het verband tussen moederlijke opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters niet te mediëren. Een verklaring hiervoor kan worden gezocht in de negatieve percepties van moeder. Zoals Abidin (1992) stelt, kunnen ouders als gevolg van opvoedstress negatieve percepties ontwikkelen over zowel hun ouderlijk functioneren als over hun kind. Mogelijk hebben moeders die meer opvoedstress ervaren, de vragenlijsten negatiever ingevuld dan daadwerkelijk het geval is. Aangezien in de huidige

studie alleen gebruik is gemaakt van moederrapportages, kan niet worden bepaald of de resultaten een weerspiegeling zijn van negatieve percepties van moeders, of van het daadwerkelijke opvoedingshandelen en probleemgedrag van het kind. Vervolgonderzoek waarin meerdere informanten of observaties van de ouder-kind interactie worden meegenomen, kan hier meer inzicht in bieden. Een andere mogelijke verklaring voor het uitblijven van een mediatie-effect, heeft betrekking op het cross-sectionele karakter van de huidige studie. Hierdoor kan namelijk niet met zekerheid de richting van de gevonden verbanden worden bepaald. Meerdere studies tonen aan dat gedragsproblemen van kinderen kunnen leiden tot meer opvoedstress van ouders (Baker, Blacher, Crnic, & Edelbrock, 2002; Baker et al., 2003). Mogelijk leidde ook in de huidige studie internaliserend gedrag van kleuters tot meer opvoedstress bij moeders, waardoor zij minder warmte toonden aan hun kind. Dit zou kunnen verklaren waarom het verwachte mediatie-effect van warmte niet is gevonden. Longitudinaal onderzoek dient uit te wijzen of er sprake is van causale verbanden tussen opvoedstress, warmte en internaliserend gedrag.

Op basis van de bevindingen in deze studie lijkt er een direct verband te bestaan tussen opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters, waarvoor verschillende verklaringen denkbaar zijn. Zo suggereren Anthony en collega's (2005) dat opvoedstress van ouders een directe negatieve uitwerking kan hebben op het kind door de thuiscontext. Hierbij ligt de nadruk niet zozeer op de ouder-kind interacties, maar meer op een negatieve sfeer in de thuissituatie en negatieve interacties tussen de familieleden. Een andere verklaring voor dit gevonden verband, is een mogelijk onderliggende genetische factor. Moederlijke stress kan een symptoom zijn van onderliggende internaliserende problematiek (Deater-Deckard, 1998). Daarnaast hebben kinderen van ouders met internaliserende problematiek een genetische predispositie voor de ontwikkeling van diezelfde problematiek (Cicchetti & Toth, 1998; Stein, Jang, & Levisley, 2002). Wellicht liggen aan moederlijke opvoedstress en internaliserend

gedrag van het kind dezelfde affectieve – en gedragsproblemen ten grondslag, die genetisch zijn overgedragen van moeder op het kind. Om meer inzicht te verkrijgen in het verband tussen opvoedstress en internaliserend gedrag van het kind, verdient het aanbeveling om onderzoek te doen naar mogelijke factoren die dit verband beïnvloeden of kunnen verklaren. Onderzoek naar de interactie tussen genen en omgeving kan hierbij relevant blijken.

Deze studie kent een aantal beperkingen. Ten eerste lag zowel het opleidingsniveau als het percentage autochtonen in de onderzoekssteekproef hoger dan in de Nederlandse populatie (CBS, 2013, 2014). Er is daarom voorzichtigheid geboden betreffende de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten. Daarnaast lijkt er overlap te bestaan tussen opvoedstress met zowel de mediator moederlijke warmte als de afhankelijke variabele internaliserend gedrag van kleuters. De definitie van Abidin (1992) die in dit onderzoek wordt gehanteerd bevat de elementen ouderlijke stress, disfunctionele ouder-kind interacties en nadelige kindfactoren. Een gebrek aan ouderlijke warmte kan mogelijk samenhangen met een disfunctionele interactie tussen ouder en kind. Daarnaast kan internaliserend gedrag van het kind worden gezien als een nadelige kindfactor. Mogelijk zijn als gevolg van deze overlapping de correlaties tussen de verschillende concepten sterker dan daadwerkelijk het geval is.

Concluderend blijkt uit deze studie dat moederlijke opvoedstress gepaard gaat met minder functioneel opvoedgedrag, namelijk een gebrek aan warmte, en meer internaliserend gedrag van kleuters. Aangezien over de totstandkoming van internaliserende gedragingen van kleuters relatief weinig bekend is (Ashford et al., 2008; Mesman et al., 2001), draagt deze studie daarmee bij aan het kennisbestand op dit vlak. Op basis van de studiebevindingen verdient het aanbeveling om ouders die opvoedstress ervaren bij preventieve interventies en behandeling te betrekken. Hierbij kan onderzoek naar de rol van vaders in de ontwikkeling van internaliserend gedrag van kleuters handvatten bieden voor interventies. Daarnaast is

longitudinaal vervolgonderzoek naar het verband tussen opvoedstress en internaliserend gedrag van kleuters gewenst, om meer inzicht te verkrijgen in risicofactoren van internaliserende problematiek. Het identificeren van risicogroepen kan indicaties geven voor (preventieve) interventies, waarmee op een kosteneffectieve wijze internaliserende problematiek op latere leeftijd kan worden voorkomen.

Referenties

- Abidin, R. R. (1992). The determinants of parenting behavior. *Journal of Clinical Child Psychology, 21*, 407–412. doi:10.1207/s15374424jccp2104_12
- Abidin, R. R. (1995). *Parenting Stress Index Professional Manual* (3e druk). Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Assel, M. A., Landry, S. H., Swank, P. R., Steelman, L., Miller-Loncar, C., & Smith, K. E. (2002). How do mothers' childrearing histories, stress and parenting affect children's behavioural outcomes? *Child: Care, Health and Development, 28*, 359-368. doi:10.1046/j.1365-2214.2002.00285.x
- Anthony, L. G., Anthony, B. J., Glanville, D. N., Naiman, D. Q., Waanders, C., & Shaffer, S. (2005). The relationships between parenting stress, parenting behaviour and preschoolers' social competence and behaviour problems in the classroom. *Infant and Child Development, 14*, 133-154. doi:10.1002/icd.385
- Ashford, J., Smit, F., Lier, P. A. C. van, Cuijpers, P., & Koot, H. M. (2008). Early risk indicators of internalizing problems in late childhood: a 9-year longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*, 774-780. doi:10.1111/j.1469-7610.2008.01889.x
- Baker, B. L., Blacher, J., Crnic, K. A., & Edelbrock, C. (2002). Behavior problems and parenting stress in families of three-year-old children with and without developmental delays. *American Journal on Mental Retardation, 107*, 433-444. doi: 10.1352/0895-8017(2002)107<0433:BPAPSI>2.0.CO;2
- Baker, B. L., McIntyre, L. L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C., & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: behaviour problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research, 47*, 217-230. doi: 10.1046/j.1365-2788.2003.00484.x

- Bayer, J. K., Sanson, A. V., & Hemphill, S. A. (2006). Parent influences on early childhood internalizing difficulties. *Journal of Applied Developmental Psychology, 27*, 542-559. doi:10.1016/j.appdev.2006.08.002
- Bayer, J. K., Sanson, A. V., & Hemphill, S. A. (2009). Early childhood aetiology of internalising difficulties: a longitudinal community study. *International Journal of Mental Health Promotion, 11*, 4-14. doi:10.1080/14623730.2009.9721777
- Begeer, S., & Albrecht, G. (2011). Diagnostiek van de sociaal-emotionele ontwikkeling. In T. Kievit, J. A. Tak, & J. D. Bosch (Red.), *Handboek Psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen* (pp. 607-655). Utrecht: De Tijdstroom.
- Bongers, I. L., Koot, H. M., Ende, J. van der, & Verhulst, F. C. (2003). The normative development of child and adolescent problem behavior. *Journal of Abnormal Psychology, 112*, 179. doi:10.1037/0021-843X.112.2.179
- Briggs-Gowan, M. J., Carter, A. S., Bosson-Heenan, J., Guyer, A. E., & Horwitz, S. M. (2006). Are infant-toddler social-emotional and behavioral problems transient? *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 45*, 849-858. doi:10.1097/01.chi.0000220849.48650.59
- Brock, A. J. L. L. de, Vermulst, A. A., Gerris, J. R. M., & Abidin, R. R. (1992). *NOSI. Nijmeegse Ouderlijke Stress Index. Handleiding experimentele versie*. Lisse: Swets en Zeitlinger.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner (Red.), *Theoretical models of human development. Handbook of child psychology* (pp.793–828). Hoboken, NJ: Wiley.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2013). *Beroepsbevolking; behaalde onderwijs naar herkomst geslacht en leeftijd*. Verkregen via <http://statline.cbs.nl/>

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2014). *Bevolking; generatie, geslacht, leeftijd en herkomstgroepering, 1 januari*. Verkregen via <http://statline.cbs.nl/>

Cicchetti, D., & Toth, S. L. (1998). The development of depression in children and adolescents. *American Psychologist*, *53*, 221. doi:10.1037/0003-066X.53.2.221

Crnic, K. A., Gaze, C., & Hoffman, C. (2005). Cumulative parenting stress across the preschool period: Relations to maternal parenting and child behaviour at age 5. *Infant and Child Development*, *14*, 117-132. doi:10.1002/icd.384

Cooper, C. E., McLanahan, S. S., Meadows, S. O., & Brooks-Gunn, J. (2009). Family structure transitions and maternal parenting stress. *Journal of Marriage and Family*, *71*, 558-574. doi:10.1111/j.1741-3737.2009.00619.x

Costa, N. M., Weems, C. F., Pellerin, K., & Dalton, R. (2006). Parenting stress and childhood psychopathology: An examination of specificity to internalizing and externalizing symptoms. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *28*, 113-122. doi:10.1007/s10862-006-7489-3

Davidov, M., & Grusec, J. E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, *77*, 44-58. doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00855.x

Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology: Science and Practice*, *5*, 314-332. doi:10.1111/j.1468-2850.1998.tb00152.x

Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3^e druk). London: Sage.

Gravetter, F., & Wallnau, L. (2009). *Statistics for the behavioral sciences*. Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.

Hayes, A. F., & Scharkow, M. (2013). The relative trustworthiness of inferential tests of

- the indirect effect in statistical mediation analysis. Does method really matter? *Psychological Science*, *24*, 1918-1927. doi:0956797613480187.
- Laible, D. J., & Thompson, R. A. (2000). Mother-child discourse, attachment security, shared positive affect, and early conscience development. *Child Development*, *71*, 1424-1440. doi:10.1111/1467-8624.00237
- McLeod, B. D., Weisz, J. R., & Wood, J. J. (2007). Examining the association between parenting and childhood depression: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, *27*, 986-1003. doi:10.1016/j.cpr.2007.03.001
- Mesman, J., Bongers, I. L., & Koot, H. M. (2001). Preschool developmental pathways to preadolescent internalizing and externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *42*, 679-689. doi:10.1111/1469-7610.00763
- Mesman, J., & Koot, H. M. (2000). Common and specific correlates of preadolescent internalizing and externalizing psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, *109*, 428-437. doi:10.1037//0021-843X.109.3.428
- Mesman, J., & Koot, H. M. (2001). Early preschool predictors of preadolescent internalizing and externalizing DSM-IV diagnoses. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *40*, 1029-1036. doi:10.1097/00004583-200109000-00011
- Pahl, K. M., Barrett, P. M., & Gullo, M. J. (2012). Examining potential risk factors for anxiety in early childhood. *Journal of Anxiety Disorders*, *26*, 311-320. doi:10.1016/j.janxdis.2011.12.013
- Preacher, K., & Hayes, A. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, *40*, 879-891. doi:10.3758/BRM.40.3.879
- Sawyer, M. G., Arney, F. M., Baghurst, P. A., Clark, J. J., Graetz, B. W., Kosky, R. J., . . . Zubrick, S. R. (2001). The mental health of young people in Australia: key findings

- from the child and adolescent component of the national survey of mental health and well-being. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35, 806-814.
doi: 10.1046/j.1440-1614.2001.00964.x
- Schmeets, M., & Reekum, A. van. (2009). Infantonderzoek en neurowetenschappen. In E. H. M. Eurelings-Bontekoe, W. M. Snellen, & R. Verheul (3^e druk). *Handboek persoonlijkheidspathologie* (pp. 21-36). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Stein, M. B., Jang, K. L., & Livesley, W. J. (2002). Heritability of social anxiety-related concerns and personality characteristics: a twin study. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 190, 219-224. doi:10.1097/01.NMD.0000012869.70943.98
- Veerman, J. W., Kroes, G., Meyer, R. E. van, Nguyen, L. M., & Vermulst, A. A. (2014). Opvoedingsbelasting in kaart gebracht. Een kennismaking met de Opvoedingsbelastingvragenlijst (OBVL). *JGZ Tijdschrift voor Jeugdgezondheidszorg*, 46, 51-55. doi:10.1007/s12452-014-0016-0
- Verhoeven, M., Baar, A. van, Dekovic, M., & Bodden, D. (2010). *The development of a Comprehensive Early Childhood Parenting Questionnaire (CECPAQ)*. Unpublished manuscript.
- Verhulst, F. C., Koot, J. M., Akkerhuis, G. W., & Veerman, J. W. (1990). *Praktische handleiding voor de CBCL (Child Behavior Checklist)*. Assen: Van Gorcum & Comp B.V.
- Yap, M. B. H., & Jorm, A. F. (2015). Parental factors associated with childhood anxiety, depression, and internalizing problems: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 175, 424-440. doi:10.1016/j.jad.2015.01.050
- Zhou, Q., Sandler, I. N., Millsap, R. E., Wolchik, S. A., & Dawson-McClure, S. R. (2008).

Mother-child relationship quality and effective discipline as mediators of the 6-year effects of the New Beginnings Program for children from divorced families. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76, 579. doi:10.1037/0022-006X.76.4.579